

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ЛЕВЕНЕЦЬ АННА ЄВГЕНІВНА

УДК 159.922.6

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ
В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

КИЇВ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Власова Олена Іванівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, доцент кафедри
соціальної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Титаренко Тетяна Михайлівна,
Інститут соціальної та політичної психології АПН
України, завідувач лабораторії соціальної психології
особистості;

кандидат психологічних наук,
Зазимко Оксана Володимирівна,
Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України,
науковий співробітник лабораторії психології
обдарованості.

Провідна установа: Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського, кафедра психології,
Міністерство освіти і науки України, м.Одеса.

Захист дисертації відбудеться “ 15 ” березня 2006 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ 5 ” лютого 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Соціально-політичні та соціально-економічні зрушення, які відбуваються в Україні, зумовили суттєві зміни в сприйнятті світу та самих себе молодими людьми. Зазначені зрушення актуалізують процеси пошуку юнаками і дівчатами власної перспективи в житті, яка б найбільшою мірою відповідала їхнім здібностям і можливостям, і, водночас, реалізація якої дозволила б у майбутньому зайняти гідне місце в суспільстві. В сучасних умовах, коли процес особистісного та професійного становлення молоді людини, отримання бажаної освіти, а згодом і роботи за фахом, пов'язані зі значними, часто непередбачуваними труднощами, проблема становлення життєвої перспективи у період юнацтва набуває особливо гострої актуальності.

Знання закономірностей розгортання життєвого шляху особистості виступають необхідною умовою науково обґрунтованого керування розвитком здатності юнаків і дівчат до побудови реального образу бажаного майбутнього. Значний внесок у дослідження проблематики життєвого шляху внесли як зарубіжні (А.Адлер, Е.Берн, Ш.Бюлер, Е.Еріксон, Ж.Піаже, К.Юнг), так і радянські та вітчизняні вчені (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, Л.В.Сохань, Т.М.Титаренко та ін.). Теоретико-методологічний аналіз їх здобутків дає можливість виділяти наявність двох основних підходів до розгляду життєвого шляху особистості: часового та структурно-сміслового. Існує незначна кількість досліджень, де образ бажаного майбутнього життя розглядається під кутом зору єдності часового та смислового вимірів (Дж.Келлі, О.О.Кронік, Т.М.Титаренко).

Активне усвідомлення власного життєвого шляху особистістю припадає на юнацький вік. Юнацький вік – час відповідального життєвого самовизначення особистості (Л.І.Божович, Н.Є.Бондар, М.Й.Боришевський, І.С.Булах, Л.С.Виготський, М.Р.Гінзбург, Є.І.Головаха, Е.Еріксон, І.С.Кон, Г.С.Костюк, О.М.Леонтєв, С.Д.Максименко, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, І.В.Нікітіна, С.М.Панченко, Р.Ф.Пасічняк та ін.). Випробовування різних соціальних ролей та видів діяльності, розвиток рефлексії закладають фундамент для вироблення молоді людиною активної життєвої позиції, власної філософії життя. Суттєвою особливістю юнацького самовизначення є його орієнтованість на майбутнє (Л.І.Божович, І.С.Кон, Л.О.Регуш та інші). Аналіз результатів соціально-психологічних досліджень (Є.І.Головаха, І.О.Мартинюк, Л.В.Сохань, В.О.Ядов), а також психолого-педагогічних (І.В.Дубровіна, Б.С.Круглов, Л.О.Тодорів, Н.М.Толстих, Д.І.Фельдштейн) засвідчив, що автори розглядають становлення життєвої перспективи особистості як основне новоутворення юнацького віку.

Життєва перспектива у часовому вимірі, тобто бачення особистістю власного майбутнього у часі, його планування як послідовність досягнення певних життєвих цілей є більш дослідженою

(К.Левін, В.І.Ковальов, Ж.Нюттен, Н.М.Толстих, Л.Франк та інші). Смысловий вимір (система особистісних смислів), що детермінований рівнем сформованості смислових утворень (О.Г.Асмолов, Є.З.Басіна, Б.В.Зейгарник, Д.О.Леонтьєв) та визначає спрямованість життєвої перспективи особистості, вивчений недостатньо. Водночас, органічна взаємопов'язаність часового та смислового вимірів образу майбутнього, що є складовою уявлень особистості про світ та себе в цьому світі, виступає необхідною передумовою становлення узгодженої життєвої перспективи. Як складне утворення узгоджена життєва перспектива визначається усталеністю уявлень про майбутнє, засвідчує здатність особистості до ефективної самореалізації власного Я, її готовність до прийняття рішень та самостійних дій у нових, незвичних умовах.

Необхідно зазначити, що у більшості досліджень недостатньо розкриті вікові, гендерні та індивідуальні аспекти життєвої перспективи юнацтва, зокрема на сучасному етапі розвитку суспільства.

Отже, існуюча соціальна потреба у подальшому вивченні означеної проблеми, її психолого-педагогічна та практична значущість зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: “Психологічні особливості становлення життєвих перспектив в юнацькому віці”.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалось згідно з науково-дослідною темою №02БФ13-02/1 факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Психологічні детермінанти життєвих цінностей студентської молоді”.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №5 від 28.12.1999 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол №3 від 29.03.2005 р.).

Об'єкт дослідження – розвиток життєвих перспектив в юнацькому віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості становлення життєвої перспективи особистості в ранньому та пізньому юнацькому віці.

Мета дослідження: виявити психологічні особливості становлення життєвої перспективи в ранньому та пізньому юнацькому віці, обґрунтувати, розробити та апробувати тренінг розвитку здатності особистості до побудови узгодженої життєвої перспективи.

Гіпотези дослідження:

- Чинниками прогресивної динаміки у становленні узгодженої життєвої перспективи юнаків і дівчат є гармонізація взаємозв'язку часового та смислового вимірів образу бажаного майбутнього особистості, формування її позитивного самоприйняття як суб'єкта життєтворчості і носія оптимістичних достатньо визначених життєвих планів і перспектив.
- Відмінності в характері життєвих планів і перспектив зумовлені віком досліджуваних (етап раннього та пізнього юнацтва), а також їхніми гендерними особливостями.

- Провідною умовою становлення узгодженої, гармонійної життєвої перспективи особистості в юнацькому віці є розвиток у неї здатності до побудови достатньо визначених й тривалих життєвих планів на основі усвідомлення ціннісних пріоритетів, особистісних ресурсів, відповідальності за реалізацію власних задумів. Ефективним шляхом розвитку зазначеної здатності є психологічний тренінг підвищення ступеня реалістичності життєвих планів юнаків та дівчат, формування у них умінь співвідносити власні цілі з можливостями реалізації їх у часі, диференціювати близькі та далекі перспективи.

Перевірка гіпотез дослідження та досягнення мети передбачали розв'язання наступних **завдань:**

1. Розкрити часові та смислові аспекти становлення життєвої перспективи особистості як суб'єкта життєтворчості і визначити теоретичні засади експериментальної моделі дослідження розвитку узгодженої життєвої перспективи.
2. Визначити психологічні детермінанти становлення узгодженої життєвої перспективи на етапі юнацького віку.
3. Дослідити параметри часового виміру узгодженої життєвої перспективи в юнацькому віці.
4. Виявити зв'язок особливостей становлення смислового виміру узгодженої життєвої перспективи з рівнем сформованості утворень ціннісно-смислової сфери особистості (особистісні цінності, смислові конструкти, смислові диспозиції) та розвитком мотивів самоактуалізації у ранньому та пізньому юнацькому віці.
5. З'ясувати психологічні відмінності становлення узгодженої життєвої перспективи у юнаків та дівчат різного віку.
6. Обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити на практиці ефективність психологічного тренінгу розвитку здатності до побудови узгодженої життєвої перспективи в юнацькому віці.

Методологічною та теоретичною основою є принципи системно-діяльнісного підходу (О.Г.Асмолов, Д.О.Леонтьєв, О.М.Леонтьєв), детермінізму, єдності свідомості та діяльності (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн), розвитку особистості як суб'єкта життєвого шляху (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, М.Й.Боришевський, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко), концепція особистісного змінювання (В.П.Лушин), науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності юнацького віку (М.І.Алексєєва, Л.І.Божович, М.Р.Гінзбург, І.В.Дубровіна, Е.Еріксон, І.С.Кон, Т.М.Титаренко, Н.М.Толстих, П.Р.Чамата та ін.), концептуальні підходи до проблеми самоактуалізації особистості (Г.О.Балл, С.Д.Максименко, А.Маслоу, Г.Олпорт та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання накреслених завдань і перевірки гіпотез використовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження: аналіз науково-теоретичних джерел з

проблеми дослідження, систематизація та узагальнення отриманої інформації, психолого-педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) з використанням взаємодоповнюючих методів та методичних прийомів (анкетування, аналіз продуктів діяльності, бесіди, спостереження, стандартизовані методики).

Обробка емпіричних даних, отриманих в ході експерименту, здійснювалась за допомогою: методів кількісної обробки даних (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, t-критерій Ст'юдента) а також якісної (аналіз і синтез отриманих даних, їх систематизація та порівняння).

Організація та база дослідження: дослідно-експериментальна робота виконувалась протягом 2000 – 2004 років на базі шкіл: №75, 77 і 90 м. Києва та ВУЗів: Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (основний етап дослідження) та Київського національного університету імені Тараса Шевченка (пілотажний етап дослідження). Дослідженням було охоплено 352 особи, серед них: школярі 9-10-х класів – 115 юнаків та 114 дівчат (середній вік 15,8 року) та студенти 3-х курсів: 57 юнаків та 66 дівчат (середній вік 21,4 року).

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше* подано характеристику узгодженої життєвої перспективи як гармонійно побудованої і усталеної системи уявлень особистості (часовий та смисловий виміри) про власне майбутнє. *Розширені та поглиблені знання* про критерії і показники становлення узгодженої життєвої перспективи в ранньому та пізньому юнацькому віці, визначені гендерні особливості. Розкрито зв'язок становлення узгодженої життєвої перспективи з рівнем сформованості утворень ціннісно-смислової сфери особистості, розвитком потреби в самоактуалізації. *Доповнено дані* про психологічні особливості становлення життєвих перспектив учнівської молоді на сучасному етапі розвитку суспільства (феномен тривожності, невпевненості в собі та прояви песимізму щодо особистого майбутнього). *Дістали подальшого розвитку* засадові принципи застосування структурно-динамічного підходу до розкриття особливостей становлення життєвої перспективи в юнацькому віці.

Практичне значення полягає в тому, що апробований в експерименті комплекс психодіагностичних методик визначення особливостей становлення життєвих планів та перспектив юнаків може бути застосований психологами загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів. Отримані результати дослідження можуть використовуватись у профорієнтаційній та консультативній роботі психологічних служб освіти з молоддю, в процесі викладання спецкурсів “Психологія юнацького віку”, “Психологія особистісного зростання”, в навчальному курсі “Психодіагностика” для студентів-психологів та студентів педагогічних вузів. Самостійну практичну цінність має розроблений та експериментально перевірений психологічний тренінг розвитку здатності юнаків і дівчат до побудови узгодженої життєвої перспективи.

Надійність та вірогідність отриманих результатів дослідження забезпечувалася різнобічним теоретичним аналізом досліджуваної проблеми, застосуванням комплексу взаємопов'язаних

методів, адекватних предмету, цілям та завданням дослідження; тривалістю дослідницької роботи; широкою апробацією отриманих результатів; достатнім обсягом емпіричного матеріалу, застосуванням сучасних методів математичної статистики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Теоретичні положення та експериментальні результати дослідження доповідались і обговорювались на засіданнях кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на науково-практичних конференціях: “Актуальні проблеми психологічної служби в системі освіти” (Херсон, 2001), “Психологія XXI сторіччя” (Санкт-Петербург, 2001), “Психолого-педагогічні проблеми удосконалення професійної підготовки фахівців сфери туризму в умовах безперервної освіти” (Київ, 2001), “Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в Україні” (Київ, 2001), ІУ Міжнародних психологічних читаннях, присвячених 70-річчю Харківської психологічної школи “Психологія у сучасному вимірі: теорія та практика” (Харків, 2002), VI Костюківських читаннях “Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку” (Київ, 2003).

Результати, отримані в ході дослідження, та низка психологічних вправ тренінгу розвитку здатності юнаків і дівчат до побудови узгодженої життєвої перспективи **впроваджено** в практику роботи психологічних служб середніх навчальних закладів м. Києва: школи №75 (довідка №118 від 31 серпня 2004 р.), школи-лицею №77 (довідка №205 від 26 травня 2003 р.), школи №90 (довідка №94 від 3 листопада 2004 р.), а також у роботу студентської соціальної служби Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка №02-10/1895 від 12 листопада 2004 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлені у 8 одноосібних публікаціях автора, серед яких 6 – у наукових фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України, 2 – у матеріалах конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел, що налічує 202 найменування, з них 24 – іноземними мовами, 3 додатки на 31 сторінці. Основний зміст дисертації викладений на 166 сторінках комп'ютерного набору (7,1 друк. арк.), містить 20 таблиць, 13 рисунків на 9 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 212 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтовано актуальність проблеми, вибір теми дисертаційного дослідження, виділено об'єкт, предмет, сформульовано мету, гіпотези і завдання дослідження. Розкрито теоретико-методологічну основу роботи і зазначено методи дослідження. Висвітлено теоретичне і

практичне значення роботи, наукову новизну. Наведено дані про апробацію, впровадження та структуру роботи.

У **першому розділі** “*Теоретичні аспекти проблеми становлення життєвої перспективи в юнацькому віці*” аналізується стан досліджуваної проблеми в психологічній літературі, розкрито теоретико-методологічну базу дослідження, концептуальні підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до проблеми життєвого шляху особистості, висвітлено детермінанти, структурні компоненти, механізми та критерії становлення життєвої перспективи, зокрема в юнацькому віці. Визначено роль особистісних новоутворень у процесі життєвого самовизначення юнаків.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній психологічній науці проблемою життєвого шляху займалися багато вчених – представників різних шкіл та напрямів. Встановлено, що зарубіжні фахівці акцентують увагу на об’єктивних закономірностях – етапах онтогенетичного розвитку людини. Життєвий шлях розуміється як: послідовність життєвих подій, зміна переживань та цінностей (Ш.Бюлер); розгортання життєвого сценарію (Е.Берн); історія індивідуалізації та самоусвідомлення, сповнена внутрішніх конфліктів (К.Юнг), послідовність стадій психосоціального розвитку (Е.Еріксон) та ін.

Суб’єктний підхід розглядає життєвий шлях через його об’єктивацію в результатах життєдіяльності особистості, її здатності організувати та скеровувати власний розвиток. Це концепції: культурно-історичного розвитку особистості як суб’єкта життя (С.Л.Рубінштейн); життєвої стратегії (К.О.Абульханова-Славська); реалізації вчинкового принципу (В.А.Роменець), еволюції та інволюції суб’єктних механізмів психічної активності (В.О.Татенко), зростання суб’єктності шляхом послідовних модифікацій ставлення до себе і до інших людей (Т.М.Титаренко). В межах суб’єктного підходу висвітлюються ідеї життєтворчості як особливої форми творчого самовизначення та самоздійснення (В.М.Доній, О.Г.Злобіна, І.О.Мартинюк, Г.М.Несен, Л.В.Сохань, В.І.Шинкарук).

Констатована багатоаспектність та варіативність розуміння поняття життєвого шляху особистості дозволила виокремити як найбільш перспективний структурно-динамічний підхід, за яким життєвий шлях представлений динамічною характеристикою в концепціях: життєвого світу (Ф.Ю.Василук, Т.М.Титаренко); суб’єктивної картини життєвого шляху (Б.Г.Ананьєв, О.О.Кронік); імпліцитної картини світу як системи особистісних конструктів (Дж.Келлі).

Структурним виміром життєвого шляху є часова перспектива, яка визначає спрямованість людського життя та наділяє ознаками тривалості життєву перспективу. Складовими життєвої перспективи виступають психологічне минуле, теперішнє та майбутнє, органічна єдність яких становить часову цілісність. Життєва перспектива є образом бажаного, усвідомлюваного як можливого майбутнього життя за умов досягнення певних цілей. За К.О.Абульханова-Славською, життєві перспективи включають сукупність обставин та умов життя людини, які надають

можливості для оптимального життєвого просування. Становлення життєвої перспективи характеризується емоційно забарвленим ставленням особистості до свого майбутнього. Окрім того, цей процес тісно пов'язаний з рівнем розвитку когнітивних здібностей індивіда.

Суттєвим моментом теоретичного аналізу проблеми є обґрунтовані Є.І.Головахою критерії оцінювання часового виміру життєвої перспективи: 1) оптимістичність, 2) диференційованість, 3) довготривалість, 4) реалістичність, 5) узгодженість, які лягли в основу нашого емпіричного дослідження.

Структурними компонентами, які забезпечують реалізацію життєвої перспективи, є життєві цілі, плани та програми, набутий життєвий досвід особистості.

Життєві цілі виступають основними мотиваційними орієнтирами життєвого шляху особистості щодо власного майбутнього, виконують функцію мисленнєвого передбачення результатів діяльності і є предметною та хронологічною віхою актуального майбутнього. Виділяють різновиди цілей: реальні, утопічні, ідеальні. Здатність особистості відділяти мрію від реальності, фантазію від дійсності, зосереджувати зусилля на реальних цілях є визначальним чинником становлення реалістичної перспективи.

Життєві плани є засобом здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному та змістовому аспектах. Життєві плани та життєві стратегії визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей. Умовою реалізації цілі є її предметна визначеність та узгодженість з терміном виконання плану. Розширеним варіантом життєвого плану є життєва програма особистості, яка охоплює не тільки близькі цілі, а й спрямована на планування всього життя людини. Побудова життєвих планів та програм спирається на життєвий досвід особистості і коректується ним.

Спрямованість у майбутнє, окрім часового, має смисловий вимір, детермінована пошуком смислу життя, становленням життєвої позиції і дотриманням життєвої лінії. Передумови реалізації життєвої перспективи пов'язані із здатністю особистості до саморегуляції: висунення цілей, уявлення про шляхи та засоби їх досягнення, готовність щодо виконання програми дій та реалізації власних планів, а також наявність системи суб'єктивних критеріїв, за якими відбувається контроль та оцінка результатів.

Особистісні смисли, впливаючи на організацію життєвого шляху, утворюють динамічну смислову систему: особистісні цінності, смислові конструкти та смислові диспозиції (локус контролю). Ціннісно-смислова система, яка виконує функції регуляції та контролю життєтворчості особистості, має також просторово-часовий вимір свого розгортання. На цій підставі ми вважаємо гармонійну взаємопов'язаність часового та смислового вимірів життєвого світу особистості необхідною умовою становлення узгодженої життєвої перспективи.

Система особистісних цінностей є засобом диференціації предметів і явищ довкілля за їхньою значущістю, визначає стійке ставлення суб'єкта до навколишнього світу, яке формується в процесі свідомого вибору життєво важливих для нього об'єктів. Сформованість ієрархічної системи особистісних цінностей забезпечує гармонійну цілісність, моральну усталеність особистості, її здатність до самовизначення в майбутньому. Інтенсивне становлення узгодженої системи особистісних цінностей починається в ранньому юнацькому віці.

Проведений теоретичний аналіз специфіки юнацького віку показав, що психологічний зміст зазначеного етапу онтогенезу пов'язаний із входженням молоді людини в нову соціальну ситуацію, становленням узгодженої життєвої перспективи, життєво важливим процесом особистісного та професійного самовизначення.

Юнацький вік хронологічно визначається у психології порізно, найбільш часто дослідниками виокремлюється рання юність (старший шкільний вік) від 15 до 18 років, та пізня юність (від 18 до 23 років).

У зарубіжній психології дослідженнями особливостей юнацького віку займалися в різних напрямках: становлення ідентичності (Е.Еріксон, Д.Марсія), Я-концепції (Р.Бернс), розвитку мотивів самоактуалізації (Е.Шостром) та ін. У вітчизняній психології до вивчення особливостей юнацького розвитку звертались М.І.Алексєєва, Л.І.Божович, І.С.Булах, Л.С.Виготський, І.В.Дубровіна, І.С.Кон, Б.С.Круглов, Л.Е.Орбан-Лембрик, В.А.Петровський, Т.М.Титаренко, Д.І.Фельдштейн, Г.П.Фурманюк та ін.

Особистісне самовизначення в юнацькому віці детерміновано рядом новоутворень: розвитком самосвідомості, що пов'язане зі здійсненням особистісної рефлексії, інтелектуальним розвитком, становленням власної ідентичності, пошуком смислу життя, потребою встановлення індивідуалізованих стосунків зі значущими іншими, "романтизмом" (Л.І.Божович, Е.Еріксон, М.Кле, І.С.Кон, Ж.Піаже, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, Т.М.Титаренко).

На відміну від підліткового вікового етапу, в юнацькому віці особливу значущість набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи, підвищується самооцінка особистості (Дж.Л.Клінеберг, І.С.Кон). Однак створення особистістю образу майбутнього ще недостатнє для організації власного життя. Необхідною умовою є визначення цілей, вміння відбирати необхідні дії та послідовно їх реалізовувати. Молоді люди часто недооцінюють вплив об'єктивних факторів: їхні життєві плани недостатньо реалістичні, відображають високі домагання та максималізм у виборі життєвих цілей. Або, навпаки, вони перебільшують значущість об'єктивних чинників, що може бути джерелом сумнівів та тривоги, відмови від проектування життєвих перспектив.

Усвідомлення потреби та необхідності в плануванні життєвого шляху спричинює виникнення особливого утворення - життєвої перспективи, що включає минуле, теперішнє та

майбутнє особистості, де події минулого, теперішнього та майбутнього займають певне місце та наділені відповідним статусом (Є.І.Головаха, О.О.Кронік) у визначенні подальших етапів життєвого шляху. Становлення системи глобальних життєвих цілей виникає на основі усвідомлення ціннісно-сміслових аспектів власної самореалізації. Згідно з М.Р.Гінзбургом, вже в ранньому юнацькому віці ціннісно-смісловий аспект самовизначення превалює над часовим.

Встановлено, що виникнення життєвого плану забезпечує новий тип саморегуляції поведінки, організації особистісного життя. Більш висока визначеність та оптимістичність життєвих планів пов'язана з особистісною та соціальною зрілістю (Л.І.Божович, Н.М.Толстих).

Відомо, що в юнацькому віці провідною є навчально-професійна діяльність (Д.Б.Ельконін). Вибір професії або її спеціалізації стає важливою складовою особистісного самовизначення, що відбувається внаслідок аналізу майбутньої діяльності під кутом зору її практичного використання, а також оцінки власних особистісних ресурсів (Ш.Бюлер, Л.С.Виготський). Таким чином, осмислене проектування життєвих перспектив, пов'язаних із набуттям майбутньої професії, стає певним “афективним центром життєвої ситуації” юнаків (Л.І.Божович).

Проведений нами аналіз специфіки юнацького віку показав, що більшість праць, присвячених проблемі становлення життєвої перспективи, переважно стосується раннього юнацького віку. Разом з тим дослідження не повністю “охоплюють” увесь віковий діапазон юнацтва, зокрема, відсутні дані щодо динаміки процесу, який розглядається в межах зазначеного вікового періоду, його гендерні особливості та ін. Недостатньо висвітлено також психологічні умови підвищення ступеня реалістичності життєвих планів юнаків і дівчат.

У **другому розділі** *“Емпіричне дослідження психологічних особливостей становлення життєвої перспективи в юнацькому віці”* описуються організація та результати констатувального етапу дослідження, програма і методичне забезпечення, провідною метою якого було виявлення чинників, що визначають особливості становлення життєвих перспектив, зокрема в ранньому та пізньому юнацькому віці. В розділі представлено результати кількісного та якісного аналізу матеріалів констатувального етапу дослідження, з'ясовані та описані гендерні особливості виявлених життєвих перспектив старшокласників та студентів.

З метою розкриття особливостей становлення життєвої перспективи, життєвого самовизначення сучасної учнівської молоді дослідження проводилось на двох вікових категоріях – рання юність (15-17 рр.) та пізня юність (18-23 рр.).

Особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці виявлялися за допомогою: 1) анкети вивчення емоційного ставлення особистості до власного майбутнього, визначеності життєвих цілей; 2) контент-аналізу твору “Що мені потрібно для щастя”, для вивчення життєвих цілей та сформованості планів реалізації їх у респондентів; 3) методу мотиваційної індукції Ж.Нютгена (адаптація Н.М.Толстих), для визначення глибини часової перспективи (часової

віддаленості очікуваних респондентами подій у власному майбутньому), подієвої насиченості образу майбутнього, дослідження особливостей життєвих програм молоді; 4) методики ціннісних орієнтацій М.Рокича (адаптація В.О.Ядова, Б.С.Круглова), для вивчення рівня сформованості системи особистісних цінностей респондентів; 5) техніки репертуарних решіток Дж.Келлі, для реконструкції системи смислових конструктів, що лежить в основі індивідуальних уявлень про час власного життя, дослідження узгодженості життєвих перспектив, когнітивної складності особистості респондентів; 6) методики діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж.Роттера (адаптація Є.Ф.Бажіна, К.А.Голинкіної, О.М.Еткінда), для дослідження рівня сформованості смислових диспозицій; 7) самоактуалізаційного тесту Е.Шостром (адаптація Л.Я.Гозмана, М.В.Кроза), для дослідження рівня актуалізації сутнісних сил особистості як суб'єкта життєтворчості.

На першому етапі констатувального дослідження з'ясувались особливості часового виміру життєвих перспектив респондентів. Передусім вивчалась емоційна оцінка молодими людьми перспектив власного майбутнього. Виявилось: якщо для старшокласників більш притаманною є оптимістична оцінка власних перспектив (52,4%) , то у студентів превалюють “сумніви, відносно того, що майбутнє “складеться” вдало” (48,8%), присутній також “страх та песимізм (21,1%). В обох досліджених вікових категоріях юнаки виступають більшими оптимістами, ніж дівчата.

Щодо “визначеності” життєвих перспектив, то з'ясувалось, що вона зростає з віком, а саме: життєві цілі чітко визначені лише у 17,9% старшокласників та 31,7% студентів. Аналіз даних обох вибірок досліджуваних засвідчив, що життєві цілі як у студентів, так і старшокласників визначені недостатньо - у студентів превалює прагнення жити сьогоднішнім днем (33,3%), серед старшокласників більше тих, хто “думає про власне майбутнє, але не може визначитись” (45%).

Наступним кроком дослідження було вивчення структурних параметрів життєвої перспективи. Так, за показником “довготривалість”, з'ясувалось, що в ранньому юнацькому віці найбільш представленою є віддалена життєва перспектива (48,5%), у студентів – близька (51,2%). Далека життєва перспектива, яка засвідчує факт усвідомлення респондентами глибинних мотивів власної поведінки, що “несуть” відповідь на питання “жити, заради чого?”, практично не представлена (8,7% та 10,6% відповідно). В ранньому юнацькому віці, на відміну від пізнього, загальна подієва насиченість життєвої перспективи вища за рахунок низької узагальненості життєвих цілей. Натомість у студентів, яким притаманна краща сформованість когнітивних схем оцінювання – навпаки. В обох вікових групах дівчата планують значно більшу кількість життєвих подій, ніж юнаки. За змістом специфіка життєвого цілепокладання в ранньому юнацькому віці характеризується високим рівнем домагань та максималізмом у виборі життєвих цілей.

Категорійний діапазон життєвого цілепокладання вищий в пізньому юнацькому віці, оскільки предметом інтересів студентів є не тільки побутові, але й світоглядні проблеми.

Аналіз життєвих програм респондентів дозволив виділити 7 провідних категорій, що наповнюють образ майбутнього юнаків: “навчання”, “робота”, “матеріальний добробут”, “сім'я”, “суспільні відносини”, “особистий розвиток”, “здоров'я”. Виділено три види життєвих програм: 1) з не розробленими життєвими цілями, 2) з розробленими цілями, проте не розробленими засобами реалізації, 3) з розробленими цілями та планами реалізації. Для раннього юнацького віку притаманними є 1-й та 2-й види життєвих програм (разом у 84,7% старшокласників), що засвідчує надмірну оптимістичність та нереалістичність життєвих сподівань цього прошарку молоді. В пізньому періоді зазначеного віку представлені – 2-й та переважно 3-й (61% студентів) види означених програм.

Наступним етапом було дослідження параметра “узгодженості” життєвих перспектив та визначення його взаємопов'язаності із вже дослідженими показниками часового виміру. За протоколами досліджуваних з'ясовано, що 84,7% старшокласників мали неузгоджену життєву перспективу. Наявність цілісного образу власної життєдіяльності, що становить органічну єдність теперішнього, минулого та майбутнього, зафіксовано у 43,9% досліджених студентів. За допомогою t-критерію Ст'юдента виявлено позитивний зв'язок між узгодженістю життєвої перспективи та показниками: оптимістичності ($t=3,54$, $p<0,05$), визначеності ($t=3,91$, $p<0,05$), довготривалості ($t=4,26$, $p<0,05$) та диференційованості ($t=6,35$, $p<0,01$).

Подалі досліджувались смислові утворення особистості, які визначають смисловий вимір життєвої перспективи. З цією метою, за допомогою методики Б.С.Круглова, виявлялись, по-перше, особливості становлення системи особистісних цінностей в ранньому та пізньому юнацькому віці. Встановлено, що найактуальнішими цінностями в обох вікових категоріях є “щасливе сімейне життя”, “здоров'я”, “матеріальний добробут”. Найменш цінними - “творчість”, “альтруїзм, гуманність”, “краса”. Виявлена ієрархія цінностей свідчить про орієнтованість юнаків на соціальний стереотип “життєвого успіху” та прагматичні потреби. По-друге, проводилось дослідження сформованості ціннісного механізму диференціації та інтеграції, який виступає важливим чинником та умовою здійснення продуктивного процесу планування майбутнього. Останнє виявило високий рівень розвитку цього механізму у 52,5% старшокласників та 69,1% студентів. Встановлена подібність системи ціннісних пріоритетів у дівчат обох вікових груп ($r=0,42$, $p<0,05$).

Сформованість системи смислових конструктів вимірювалась за допомогою показника когнітивної складності уявлень респондента про себе та світ. Когнітивна складність визначає здатність особистості усвідомлювати передумови та наслідки життєвих подій, її спроможність до перекомбінації різних елементів життєвої ситуації в нове ціле, рефлексії життєвих суперечностей, а

також конструктивно вирішувати проблемні ситуації, пов'язані з життєвим самовизначенням. З'ясувалось, що високий рівень усвідомлення особистісних ресурсів притаманний тільки 10,5% старшокласників, 26,8% - студентам. Низький рівень діагностовано у 35,4% респондентів раннього юнацького віку та 17,9% - у студентів.

Щодо сформованості смислової диспозиції (локусу контролю), виявилось, що відповідальність за реалізацію особистих життєвих планів відчуває тільки 38,9% старшокласників та 44,7% студентів.

За якісно-кількісним аналізом, за допомогою t-критерія Ст'юдента було доведено позитивний зв'язок узгодженості життєвої перспективи зі сформованістю смислових утворень: особистісних цінностей ($t=2,0$, $p<0,05$), смислових конструктів ($t=3,94$, $p<0,05$), смислових диспозицій ($t=2,25$, $p<0,05$). Згідно з отриманими даними "узгоджена життєва перспектива" має значущі позитивні зв'язки з наступними шкалами опитувальника САТ: орієнтація у часі ($r=0,52$, $p<0,05$); самопідтримка ($r=0,34$, $p<0,05$); гуманістичні цінності ($r=0,41$, $p<0,05$); самоповага ($r=0,49$, $p<0,05$); самоприйняття ($r=0,44$, $p<0,05$).

Отримані в ході констатувального етапу експерименту дані, а саме: недостатньо вмотивована оптимістичність - у ранньому юнацькому віці й тривога та песимізм у пізньому, зосередженість на віддаленій життєвій перспективі у ранньому та прагнення жити сьогоднішнім днем - у пізньому, низька представленість цілей в далекій життєвій перспективі в обох вікових категоріях, порушення гармонійного взаємозв'язку між часовим та смисловим вимірами образу майбутнього особистості, підтвердили наше теоретичне припущення щодо необхідності надання психологічної допомоги старшокласникам та студентам стосовно сприяння становленню узгодженої життєвої перспективи.

У **третьому розділі** "*Становлення узгодженої життєвої перспективи в ранньому та пізньому юнацькому віці в ході психологічного тренінгу*" обґрунтовано та описано тренінгову програму розвитку здатності особистості як суб'єкта життєтворчості до побудови узгодженої життєвої перспективи, доведено ефективність системи вправ, застосованих в експерименті.

При моделюванні програми психологічного тренінгу ми спирались на наші дані, що були отримані в ході теоретичного та констатувального етапів дослідження. Мета тренінгу полягала у розвитку вмінь особистості адекватно планувати власне майбутнє, усвідомлювати ціннісні пріоритети, можливості, відчувати відповідальність за їх реалізацію. Основними завданнями тренінгової програми були такі: допомога юнакам в особистісному самовизначенні; в усвідомленні основних етапів життєвого шляху та їх взаємопов'язаності; обговорення засобів вирішення проблем, що виникають в процесі визначення життєвих цілей та реалізації життєвих планів; сприяння становленню узгодженої системи особистісних цінностей, інтернального локусу

контролю; розвиток вмінь оцінювати значущість життєвих подій та приймати рішення в ситуації життєвого вибору; допомога в формуванні позиції суб'єкта власної життєтворчості.

Відповідно до вказаних завдань при конструюванні програми психологічного тренінгу були реалізовані два напрями роботи: 1) тематичний, метою якого було обговорювання з учасниками тренінгу значущих понять, які висвітлюють різні сторони феномена становлення узгодженої життєвої перспективи, 2) практичний (тренінгові вправи). Для того, щоб зробити заняття цікавими та особистісно значущими, на основі аналізу досвіду сучасної практичної психології (В.І.Дубровіна, Н.І.Пов'якель, Н.М.Толстих, Н.Ю.Хряцова, Т.С.Яценко), при обранні вправ та плануванні занять для учасників ми керувались наступними принципами: 1) врахування теоретичних основ феномена становлення життєвої перспективи особистості; 2) орієнтованість на типові психологічні особливості юнацького віку; 3) динамічність, цікавість вправ; 4) застосування методик, які припускають різноваріантне ставлення до результатів та предмету обговорення; 5) смислова цілісність занять; 6) різноманітність форм роботи (у відповідності до останнього принципу в ході тренінгу використовувались групові дискусії, психогімнастика, рольові ігри, моделювання конкретних життєвих ситуацій). У тренінзі застосовувались вправи з різних психологічних підходів, які були модифіковані відповідно до специфіки життєвої проблематики та з урахуванням вікових особливостей учасників.

В основу програми тренінгу ввійшли вправи, які були спрямовані на розвиток вмінь планувати особисте майбутнє, прогнозувати розгортання основних етапів життєвого шляху, оцінювати ймовірність життєвих подій, ступінь їх реалістичності, рефлексувати наявність особистісних ресурсів, які сприяють реалізації життєвих планів, усвідомлювати об'єктивні та суб'єктивні перепони на шляху досягнення життєвої мети. Відбувалось ознайомлення з теоретичними основами та практичними способами визначення життєвих цілей, конкретними методами самопомоги та самопідтримки. Програма будувалась за наступним принципом навчання: від відпрацювання окремих вмінь та навичок до узагальненого етапного процесу розгортання планів на майбутнє, від осмислення значення окремих подій життя до усвідомлення їх в масштабі цілісного життя.

Програма тренінгу будувалась відповідно до основних етапів навчання юнаків вмінням усвідомлювати життєві цілі та конструювати життєві плани. Психологічний тренінг з розвитку здатності особистості до конструювання узгодженої життєвої перспективи включав 11 тем-занять загальною тривалістю - 32 години та проводився двічі на тиждень. До змісту курсу ввійшли наступні теми: "Мета в житті людини", "Життєві цілі, як їх визначати?", "Час життя", "Пізнай самого себе", "Від проблемної життєвої ситуації до її вирішення" ("усвідомлення життєвих сценаріїв", "шляхи усунення труднощів"), "Планування етапів життєвого шляху, життєві стратегії",

“Мистецтво творити життя таким, яким бажаєте”, “Проблема життєвого вибору”, “Моє майбутнє в моїх руках”, “Життя як цілісність”.

У тренінгу брали участь 119 старшокласників та 37 студентів. При відборі в групи враховувались результати констатувального етапу експерименту, тренінгові вправи модифікувались згідно з віковими та індивідуальними особливостями учасників груп.

По завершенні тренінгової роботи було проведено порівняльний аналіз якісних та кількісних показників становлення життєвих перспектив досліджуваних раннього та пізнього юнацького віку, які було отримано до та після впровадження психологічного тренінгу, в експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах. Показники становлення узгодженої життєвої перспективи молоді, яка не брала участі в тренінгу, залишилися практично тими же, що і під час першого виміру.

Таблиця 1

Динаміка показників становлення узгодженої життєвої перспективи молоді протягом формувального експерименту (у %)

Респонденти	старшокласники				студенти			
	ЕГ (n = 119)		КГ (n = 75)		ЕГ (n = 37)		КГ (n = 32)	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Оптимістичність	49,6	66,4	49,3	50,7	18,9	51,4	25	21,9
Визначеність	9,2	54,6	10,7	16	18,9	56,8	21,9	21,9
Довготривалість (далека перспектива)	2,5	18,5	5,3	5,3	10,8	24,3	9,4	9,4
Диференційованість	15,1	59,7	21,3	21,3	29,7	67,6	31	34,4
Узгодженість	0	16,8	0	0	0	24,3	0	0
Усвідомленість ціннісних пріоритетів	49,6	65,6	48,0	52	56,8	73	56,3	59,4
Усвідомленість особистісних ресурсів	6,7	22,7	8	10,7	21,6	40,6	18,7	18,7
Опора на власні сили	35,3	47,1	33,3	34,7	37,8	51,3	34,4	34,4

В обох вікових експериментальних групах зменшилась кількість респондентів, які визначалися песимістичними очікуваннями стосовно свого майбутнього, та, відповідно, збільшився відсоток оптимістів, респондентів з чітко окресленими життєвими перспективами. За показником “довготривалість” перспективи, спостерігалась закономірність, згідно з якою цілі з ближньої та віддаленої частки життєвої перспективи взаємодоповнювалися й уточнювалися цілями з далекої,

що свідчило про формування реалістичних планів юнаків. Зріс відсоток респондентів, життєві цілі яких визначалися як “далекі”. В ранньому юнацькому віці значно збільшився категорійний діапазон сфери життєвого цілепокладання, що засвідчило наявність індивідуалізованого підходу юнаків і дівчат до ситуації життєвого вибору власного майбутнього. В обох вибірках контент-аналіз творів дав можливість встановити збільшення відсотка респондентів з більш детально розробленою життєвою програмою. Спостерігалися позитивні тенденції і за параметром „узгоджена життєва перспектива”, згідно з яким всі “часові” конструкти Я-образу стали актуалізованими в життєвому просторі особистості.

За смисловим виміром: в структурі особистісних цінностей набувають більшої актуальності цінності “пізнання”, “власний розвиток”, “продуктивне життя”, “робота, кар’єра”, які, власне і є необхідною складовою задоволення духовних і матеріальних потреб людини. Зростає відсоток респондентів з високим рівнем формування ціннісного механізму інтеграції, когнітивної складності, інтернальним локусом контролю.

Таким чином, як показали результати аналізу, зміни, що відбулися внаслідок проведеного психологічного тренінгу, засвідчили розвиток здатності досліджуваних обох вікових груп до побудови узгодженої життєвої перспективи та пов’язану з нею достатньо усталену в часі готовність юнаків та дівчат до оптимального і реалістичного життєвого вибору.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми становлення життєвих перспектив в юнацькому віці, яке полягає у розкритті детермінант, психологічних особливостей констеляції структурних компонентів (часовий та смисловий виміри), критеріїв становлення життєвих планів юнаків та дівчат раннього та пізнього юнацького віку, обґрунтуванні, розробленні та апробації психологічного тренінгу розвитку здатності молоді до побудови узгодженої життєвої перспективи.

1. Життєва перспектива як образ бажаного й усвідомлюваного як можливого майбутнього є складним психічним утворенням, що регулює розгортання життєвого шляху особистості. У структурі перспективи – складової життєвого світу особистості – визначено два виміри: часовий та смисловий. Часовий – життєві цілі, плани, програми, критеріями оцінювання якого є визначеність, диференційованість, довготривалість, реалістичність. Смисловий – особистісні смисли, детерміновані смисловими утвореннями особистості (особистісні цінності, смислові конструкти, смислові диспозиції), які визначають здатність особистості до здійснення життєвого вибору. Гармонійний взаємозв’язок часового та смислового вимірів забезпечує становлення узгодженої

життєвої перспективи як образу усвідомлюваного майбутнього особистості, актуального для неї в теперішньому та зумовленого набутиим життєвим досвідом.

2. Актуальною потребою юнацького віку є життєве самовизначення. Його здійсненню сприяють такі передумови, як: розвиток когнітивної та емоційно-вольової сфер особистості, становлення її самосвідомості, рефлексії, системи особистісних смислів. Провідною характеристикою самовизначення в юнацькому віці є орієнтованість на майбутнє, що зумовлює становлення життєвої перспективи особистості. Сформованість ціннісно-сислового виміру життєвої перспективи в юнацькому віці превалює над часовим. Молоді люди відчують значні труднощі у визначенні життєвих цілей, шляхів та засобів їх здійснення.

3. З опорою на основні параметри часового виміру становлення узгодженої життєвої перспективи в юнацькому віці у дослідженні виявлено, що впродовж юнацького віку відбувається зростання визначеності та диференційованості життєвих перспектив. За параметром “емоційна оцінка”, ранньому юнацькому віку притаманний оптимізм на тлі відсутності реалістичних життєвих планів, пізньому юнацькому віку – переважно тривога та невпевненість. За параметром “довготривалість”, далека життєва перспектива майже не представлена в планах юнаків обох вікових категорій: у старшокласників превалює віддалена життєва перспектива (до 30-ти років), у студентів – близька. Молоді притаманний низький рівень розробленості життєвих програм.

4. Дослідження смислового виміру становлення узгодженої життєвої перспективи дозволило констатувати у юнаків обох вікових груп перевагу матеріальних цінностей над цінностями особистісного розвитку, моралі. З позиції аналізу психологічних механізмів такого становлення емпірично підтверджено, що протягом юнацького віку відбувається зростання здатності юнаків до: 1) ціннісної диференціації об’єктів життєвого світу; 2) рефлексії - як усвідомлення особистісних ресурсів; 3) відповідальних, самостійних дій при прийнятті рішень та побудові особистого життєвого шляху. Узгодженість життєвої перспективи позитивно пов’язана з показниками оптимістичності, визначеності, диференційованості образу майбутнього, сформованістю утворень ціннісно-сислової сфери, настановленням на самоактуалізацію особистості. Чим вище рівень узгодженості життєвої перспективи, тим більше особистості притаманні орієнтованість у часі власного життя, позитивне самостварення – самопідтримка, самоповага, самоприйняття, гуманістичні цінності.

5. Психологічні особливості становлення узгодженої життєвої перспективи мають гендерні особливості. В ранньому юнацькому віці вищий рівень сформованості узгодженої життєвої перспективи притаманний дівчатам, в пізньому – юнакам. У дівчат обох вікових категорій констатована подібність структури та змісту індивідуальних життєвих перспектив, що виявляється у більш песимістичних, ніж у юнаків, настановленнях на майбутнє, широті спектру життєвого цілепокладання, актуалізованості життєвих подій як майбутнього, так і минулого, в типових

особливостях ієрархічної структури особистісних цінностей. У групах юнаків обох вікових категорій подібність становлення узгодженої життєвої перспективи за такими критеріями не зафіксована. З'ясовано, що в ранньому юнацькому віці життєва перспектива є неузгодженою у переважній більшості старшокласників, у пізньому юнацькому віці – у половини досліджених студентів.

6. Розроблено психологічний тренінг з розвитку здатності молодих людей до побудови узгодженої життєвої перспективи. Методологічними засадами формувального впливу виступало одночасне задіяння часового та смислового аспектів життєвого самовизначення учасників. Ефективними є вправи, спрямовані на розвиток у досліджуваних вмінь планувати життєві перспективи, оцінювати ймовірність життєвих подій, усвідомлювати об'єктивні та суб'єктивні перепони на шляху досягнення мети, рефлексувати цінності власного Я, можливості та ресурси, які сприяють реалізації життєвих планів. Ознайомлення учасників тренінгу з теоретичними основами та практичними способами визначення життєвих цілей, критеріями ефективності цього процесу, методами взаємодопомоги, самопідтримки розглядалось як важлива умова реалізації програми тренінгу. Ефективність розробленого та апробованого психологічного тренінгу підтверджується низкою позитивних змін: життєві перспективи молодих людей стали більш визначеними, збільшилась тривалість життєвих планів, їхня диференційованість, підвищився рівень сформованості ієрархічної структури особистісних цінностей, зросла когнітивна складність Я-образу особистості, впевненість у власних силах, самоповага та самоприйняття, що свідчило про загальну тенденцію становлення позиції особистості як суб'єкта власної життєтворчості в період юнацтва.

Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання всіх аспектів проблеми становлення узгодженої життєвої перспективи в юнацькому віці. Виконана дисертаційна робота дала можливість визначити ряд актуальних завдань щодо подальшого дослідження феномена становлення життєвої перспективи, а саме: 1) у різних вікових групах, 2) в залежності від індивідуально-типологічних особливостей особистості, а також 3) у залежності від соціальних аспектів – типу сімейного виховання, сімейного стану, навчання в різних навчальних закладах, особливостей соціокультурного розвитку.

Основний зміст дисертації відображено в наступних публікаціях:

1. Левенець А.Є. Місце родинних цінностей у системі смислотворчих конструктів української молоді // Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка К., 2001 - Т. III, Ч. 4. - С. 101-106.
2. Левенець Г.Є. Проблема вимірювання ефективності тренінгу: методологія та практика // Актуальні проблеми сучасної української психології. До 60-річчя від дня народження академіка

- С.Д.Максименка: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. члена-кореспондента АПН України Н.В.Чепелевої. - К.: Нора-прінт, 2002. - Вип. 22. - С. 146-155.
3. Левенець А.Є. Трансформація особистісних смислів учнівської молоді у тренінгу розвитку життєвих цілей // Зб. наук. пр. Вісник Харківського університету. Серія Психологія. - Х.: Вид-во ХНУ, 2002. - №550, Ч. 1. - С. 142 - 146.
 4. Левенець А.Є. Формування мотивів самоактуалізації у молоді за допомогою тренінгу розвитку життєвих цілей // Актуальні проблеми психології / За ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки. - К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2003. - С. 96-104.
 5. Левенець А.Є. Трансформація конструктів особистісного досвіду в ході тренінгу розвитку життєвих цілей (за методом Дж. Келлі) // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка. - К., 2003. - Вип. 17-18. - С. 43-49.
 6. Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвих перспектив у сучасній молоді //Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. члена-кореспондента АПН України Н.В.Чепелевої. - К.: Нора-прінт, 2004. - Вип. 24, С. 73-79 .
 7. Левенець А.Е. Мотив как информационный параметр исследования внутриличностной картины мира // Психология XXI века: Тезисы Международной межвузовской научно-практической конференции студентов и аспирантов 12-14 апреля 2001 года. Спб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2001. - С. 28-29.
 8. Левенець Г.Є. Інформаційні параметри ефективності активних засобів соціально-психологічного навчання // Психолого-педагогічні проблеми удосконалення професійної підготовки фахівців сфери туризму в умовах безперервної освіти: Наукові записки Київського інституту туризму, економіки і права. - К.: НПЦ Перспектива, 2001. - Т. 1. - С. 153-158.

АНОТАЦІЇ

Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2006.

Дисертація присвячена вивченню психологічних особливостей становлення життєвих перспектив молоді раннього та пізнього юнацького віку. Вивчені детермінанти, структурні компоненти та критерії становлення життєвої перспективи у двох вимірах життєвого світу особистості: часовому (визначеність, диференційованість, довготривалість життєвих планів) та

смысловому (сформованість системи особистісних цінностей, смислових конструктів, смислових диспозицій). Встановлено, що гармонійна взаємопов'язаність часового та смислового вимірів образу майбутнього особистості забезпечує становлення узгодженої життєвої перспективи. На констатувальному етапі експерименту досліджено особливості конструювання життєвих перспектив у сучасній молоді, виявлені вікові та гендерні відмінності. За отриманими результатами обґрунтовано та розроблено психологічний тренінг сприяння становленню узгодженої життєвої перспективи. Ефективність тренінгової програми доведена позитивною динамікою під час контрольного експерименту за визначеними критеріями, на основі порівняння з результатами контрольних груп.

Ключові слова: життєва перспектива, життєвий шлях, юнацький вік, самовизначення, життєві цілі, плани, програми, смислові утворення, узгоджена життєва перспектива.

Левенец А.Е. Психологические особенности становления жизненной перспективы в юношеском возрасте. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертационное исследование посвящено изучению психологических особенностей становления жизненной перспективы современной молодежи раннего и позднего юношеского возраста. В работе теоретически обоснованы и эмпирически определены психологические факторы, которые детерминируют образование согласованной жизненной перспективы личности. Разработан психологический тренинг развития способности молодых людей к построению согласованной жизненной перспективы в раннем и позднем юношеском возрасте.

В теоретической части работы раскрываются взгляды на проблему становления жизненных перспектив личности как образа желаемого и осознаваемого возможного будущего, которое является сложным мотивационным образованием, определяющим траекторию жизненного пути личности. Исследованы ведущие детерминанты и структурные компоненты становления жизненных перспектив личности. Проанализированы особенности жизненных перспектив в юношеском возрасте в часовом и смысловом аспектах. Установлено, что разворачивание жизненных перспектив происходит в контексте интенсивно протекающих процессов жизненного самоопределения. Гармоническая взаимосвязь временного и смыслового аспектов самоопределения является определяющей в становлении согласованной жизненной перспективы.

На констатирующем этапе исследования изучались структурные компоненты часового и смыслового аспектов становления жизненных перспектив, с учетом возрастной и гендерной специфики. Проведен сравнительный анализ, доказывающий взаимосвязь становления

согласованной жизненной перспективы с показателями сформированности смысловых образований личности и структурных компонентов часовой перспективы. Установлена взаимосвязь согласованной жизненной перспективы с наличием жизненных ориентиров самоактуализированной личности: ориентированностью во времени, самоподдержкой, приверженностью гуманистическим ценностям, самоуважением и самопринятием. Результаты экспериментального исследования показали, что юношеский возраст характеризуется разбалансированностью взаимосвязанности часового и смыслового измерений жизненного мира личности. Для молодых людей характерны преимущественно пессимистичные прогнозы в отношении собственного будущего (поздний юношеский возраст) или нереалистичный оптимизм, не подкрепленный разработанными планами достижения целей (ранний юношеский возраст). В обоих исследуемых возрастных категориях констатирована низкая представленность целей в далекой перспективе. Жизненные программы юношей характеризуются недостаточной определенностью жизненных целей или же непродуманностью путей их достижения. Данные констатирующего исследования засвидетельствовали средний уровень сформированности смысловых образований (личностных ценностей, смысловых конструктов и смысловых диспозиций), детерминирующую направленность жизненных перспектив молодых людей, и низкий – структурных компонентов часовой перспективы.

Обоснована, разработана и апробирована программа психологического тренинга по развитию у молодежи раннего и позднего юношеского возраста способности к конструированию согласованной жизненной перспективы. Основная цель тренинга – развитие умений адекватно планировать собственное будущее, а также осознавать свои ценностные приоритеты, ресурсы. В работе представлены результаты проведенного тренинга, выраженные в возрастании уверенности и оптимизма испытуемых в отношении их собственного будущего, определенности жизненных целей, дифференцированности и долговременности собственных жизненных программ, в повышении уровня осознанности ценностных ориентиров, личностных ресурсов, в формировании позиции субъекта жизнетворчества.

Ключевые слова: жизненная перспектива, жизненный путь, юношеский возраст, самоопределение, жизненные цели, планы, программы, смысловые образования, согласованная жизненная перспектива.

Levenets A.E. Psychological aspects of life outlook development at youth age. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on speciality 19.00.07 - pedagogical and age psychology. – M.P.Drahomanova National Pedagogical University, Kyiv, 2006.

Dissertation is devoted to the studies of the psychological aspects of how the life outlook of young people develops at the beginning and end of their youth age. This research is focused on the determinants, structural components and life outlook development criteria in the light of two dimensions, such as time dimension (distinctness, differentiation, durability of life plans) and sense dimension (maturity of personal values, sense constructs and sense dispositions). The author made a conclusion that harmonious correlation between time and sense dimensions of the future vision by a person provides formation of consequent life outlook. On the primary stage of the experiment the features of life outlook formation among present-day young people were revealed. As a result some age and gender differences were found.

Owing to the results of the conducted research, a psychological training of propelling consequent life outlook was elaborated. The effectiveness of the training was proved by positive dynamics of the defined criteria, which were observed during the check experiment, comparing to the results of the test group.

Key words: life outlook, life path, youth age, self-determining, life goals, life plans, life programs, sense formations, consequent life outlook.